

MODERN EĞİTİM KURUMLARININ BATILILAŞMA DÖNEMİNDEKİ GELİŞİMİ (1700–1900)

Yakup GÖKTAŞ*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik ve askeri anlamda gerilemeye başlamasıyla birlikte önemli sorunlarda artık gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu dönemden sonradır ki devletin güçlendirilmesi ve tekrar eski ihtişamlı dönemlerine geri götürülmesi amacıyla düşüncelerde beliren yenileşme olgusu, yüzyılın sonlarına doğru kaybedilen savaşlarla birlikte hayata geçirilmesi zorunlu bir dönüşüm sürecini de beraberinde getirmiştir.

Rönesans'la birlikte düşünce temellerini tamamlayan Batı dünyası aynı dönemlerde bu temeller üzerine inşa ettiği Batı Medeniyeti'nin ürünlerini almaya başlamış olarak görünür. Bu nedendir ki, diğer dünya ülkeleri tarafından takip edilmesi ve örnek alınması gereken bir konuma yükselmiştir. Gerilemeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu için de Batı'yı örnek olarak almaktan başka seçenek olmadığını tarihçilerimiz dile getirmektedirler.

Batılılaşma kavramı bizde birçok isimde ve anlamda ele alınmış olmasına karşın (muasırlaşma, medenileşme, yenileşme, garplılaşma, çağdaşlaşma, modernleşme, vs.) asıl manada toplumumuzu ve geleceğimizi etkileyen bir unsur olarak, kültür değişmelerini içermesi yönünden ve eğitim kurumlarının değişmesi bakımından, sonraki süreç içerisinde diğer anlamlarından bizim için daha önemli olmuştur. Bu yaklaşım içerisinde ele alınacak olduğunda, önemli kültür değişimlerine sebep olması bakımından 18. yüzyılı Osmanlı için Batılılaşmanın başlangıç tarihi olarak alabiliriz.

Batılılaşma döneminde en büyük değişimi eğitim alanında yapmış olduğumuz açıktır. Öyle ki, ilk değişim hareketleri olan askeri alanda yapılan yeniliklerde bile, Avrupa'dan getirilen eğitimciler görev almış daha sonra ise bu girişimler eğitimin giderek sistemli bir hal alması sonucuna bağlanmıştır. Askeri yenileşme çabaları sonucunda önce bu alanlardaki eğitim anlayışı ve sistemi ele alınmış ve zamanla genel anlamıyla eğitim anlayışı da bu çerçevede genişlemiştir. Bu değişime bağlı olarak Avrupa tarzında oluşturulan yeni eğitim kurumları ülkede yerleşmeye başlamıştır.

* Okutman, A.Ü. K.K. Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-iş Eğitimi Anabilim Dalı. e-posta: ygokdas@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, eğitim, eğitim kurumları, Osmanlı İmparatorluğu

Evolution of New Educational Institutions in Westernization Period

Abstract

By the second half of the 17th century Ottoman Empire started to regress in economic and military areas, and important troubles began to appear. After this period with the loss of many wars at the end of the century modernization fact in ideas had become an urgent and obligatory process to effectuate in order to refresh and take the empire to its magnificent days.

With the renaissance western world had completed the basis of thought and seemed to take the advantage of the western word, which itself constructed on this basis. For this reason it came to a situation that had to be followed and imitated by the other countries. Our historians utter that there is no other choice than follow west for the Ottoman Empire, which started to regress.

Although the westernization concept has been discussed by many names and meanings (Muasırlaşma, medenileşme, yenileşme, garplılaşma, çağdaşlaşma, modernleşme,vs), in its general meaning, it has been an important element which effected our society and future in terms of the changing of culture and education. If we look at this point of view we can say that the 18th century is the beginning of the westernization for the Ottomans.

It is obvious that we made the most important alterations in educational field in westernization period. Also the first reforms in military field were made by means of education. First of all, the educators from Europe worked and than these entrepreneurs systematized the education. The result of the modernization of education in the field of military education had given birth to the modernization of education in other fields. Depending to these alterations new educational institutions in European way were installed in our country.

Key Words: Westernization, education, education institutions, Otoman Empire

Giriş

Ortak bir görüş olarak bilim ve sanat, içinde doğdukları toplumun bir yansıtmanı oldukları kadar, o dönemin ve hatta tüm insanlığın bir değeri olarak kabul edilmektedirler. Bu değerler ileri toplumlardan diğer toplumlara ve coğrafyalara doğru akışım içindedir. İşte tarihçilerin üzerinde uzlaştıkları 18. yüzyıl başlarından itibaren bu hareketin yönü Batı'dan Doğu'ya doğru, diğer bir ifadeyle Avrupa'dan Osmanlıya doğru dönmüştür.

Muhakkak ki 11. yüzyıla kadar indirilen Avrupa'yla münasebetlerimiz olduğu gibi, ticari, kültürel ya da sanatsal alışverişlerimiz de olmuştur. Ama burada bir kültürün değeri üzerindeki hâkimiyetinden veya belirleyici unsur olmasından söz etmek mümkün olmamaktadır. Hatta böyle bir unsurdan bahsedilecek olursa, bu tesirin yönünün Doğu'dan Batı'ya doğru olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 13 ve 15. yüzyıllarda Doğuda parlayan İslam kültürünün Batı için bulunmaz bir kaynak olduğunu tarihçilerimiz ifade etmektedir.

Ortaçağda fikri temellerini tamamlayan Osmanlı, gelişiminin en parlak dönemlerini yaşamaktaydı. Doğu'da İslam dünyasının parlayan bir yıldızı olarak yükselirken, tarihten gelen devlet kurma yetisiyle, bilimsel ve kültürel değerleriyle Batı'ya örnek teşkil etmekteydi.

1453 yılında Bizans İmparatorluğu'na son verilmesi ve Yeniçağ'ın açılmasıyla birlikte bir dünya İmparatorluğu konumuna gelen Osmanlı, askeri gücü, ekonomisi, bilimi, sanatı ve kültürüyle diğer dünya devletlerini tesiri altına aldı. Bu gelişimin en fazla tesiri altında kalan ise kuşkusuz, Ortaçağ karanlığını aşmamış, Bizans'ın yıkılmasıyla da kendi geri kalmışlığının gerçekleriyle yüz yüze kalan Batı dünyası olmuştur. Ta ki 18. yüzyılın başlarına kadar.

Bu yüzyıldan itibaren; gerek, kökleri Batı için aydınlanma döneminin başlangıcını temsil eden Rönesans'a kadar dayanan fikir ve kültür hareketlerinin gelişim sürecini tamamlamış olması, gerekse, Sanayi devriminin zorlamalarıyla birlikte, Avrupa'da eğitim düşüncesi ve kurumları gelişim göstermiştir. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu askeri, ekonomik ve siyasi gücünü bariz bir şekilde kaybetmeye başlamıştır.

Eski gücünü kazanma düşüncesiyle birlikte yönünü Batı'ya dönmüş ve ilk reformlarını askeri alanda gerçekleştirmiştir. Askeri alanda yapılan bu reformların öncelikle ve de ağırlıklı olarak eğitim üzerinde yapılması sebebiyle, Batılılaşma sürecinde yapılan yeniliklerin genel anlamıyla eğitim düşüncesinde ve eğitim kurumlarında olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyal ve Askeri Alandaki Değişimlerin Doğurduğu Zorunluluk Neticesinde Eğitim Kurumlarının durumu

Türkiye’de modern eğitim kurumlarının gelişimi söz konusu olduğunda göz önünde bulundurulması gereken nokta şu olmalıdır; Batılılaşma döneminde askeri ve sosyal alandaki değişimlerin ele alınmasında rol oynayan düşünce biçiminin, aynı şekilde çağdaş eğitim kurumlarının oluşumunu sağlayacak girişimlerde etkili olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu nedenle eğitim kurumlarının değişiminde rol oynayan etkenler, düşünce sistemi ve zorunluluklar, yeni eğitim anlayışının ortaya konulmasında belirleyici bir rol üstlenmektedirler.

“Batılılaşma sürecinde eğitim, hem bağımsız değişken hem de bağımlı değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani sosyal yapının dinamikliği özelliğinden dolayı, eğitim bir taraftan toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yapısındaki değişmelerin lokomotifini olmakta, diğer taraftan da toplum yapısındaki global değişmeler bizzat eğitim düşüncesini ve hareketlerini belirlemektedir. Bu itibarla Batı kaynaklı reformist eğitim hareketleri ve akımlarının Türk eğitim sistemine girişi problemi, esasen toplumumuzun iki yüzyılı aşkın bir süredir bütün kesimlerinde, değerlerinde, sosyal, siyasi ve ekonomik yapısında derinden yaşadığı Batılılaşma hareketlerinden soyutlanarak incelenemez.”¹ Çünkü siyasi, içtimai, kültürel ve iktisadi alanlarda İslam’ın temsilcisi olan Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyıldan itibaren neredeyse tüm kurumlarıyla Batı’ya yönelmiştir.

“Bu safha birçok yazar tarafından Lale devri (1718–1730) ile başlatılır.”² Askeri alandaki ilk büyük mağlubiyetlerin yankılarının yaşandığı bu dönemde, Batı’ya karşı tutumların değişmesi neticesinde, diplomatik ilişkilerle birlikte kültürel unsurlarda alınmaya başlamıştır. Bu anlamdaki ilk vesika; kalabalık bir elçi grubuyla Fransa’ya gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin yazmış olduğu “Fransız Sefaretnamesi’dir”.

Batı’ya her anlamda yüzümüzü döndüğümüz bu dönemde devlet ileri gelenleri, savaşlarda alınan mağlubiyetlerin sebeplerini yalnızca askeri alandaki yetersizliklere bağlamışlar ve bu dönemde Avrupa’da meydana gelen ilmi gelişmelerin ve fikir hareketlerinin önemini farkına varamamışlardır. Günümüz

¹ KAFADAR, Osman (1997), Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, Vadi yayınları, Ankara, s. 63.

² KAFADAR, Osman (1997), Age., s. 71.

kurtarmak ve kısa sürede sonuç alma gibi beklentiler içerisinde olan devlet ileri gelenleri, Batı'daki gelişmelerin altında yatan sebeplerle ilgilenme düşüncesini benimsememişlerdir. Bu sebeple de ıslahatların ve reformların uygulandığı alan, savaşlardaki galibiyetleri getirecek olan askeri alanlar olmuştur.

1716 yılında Rochefort adında bir Fransız subayın III. Ahmed'e sunduğu raporda, savaşlardaki mağlubiyetin sebeplerinin, harp sanayindeki geri kalmışlığa bağlandığını görüyoruz.³

Batı'nın 15 ve 16. yüzyıllardaki ilmi ve coğrafi keşifleri neticesinde denizler üzerindeki hâkimiyetini kurması, Akdeniz-Hindistan yolunu körleştirdi. Bu yol üzerinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu gibi memleketler ekonomik önemlerini kaybettiler. Akdeniz'in eski büyük tüccar sitelerinin yerini Atlas Okyanusu'na açılan yeni tüccar milletleri aldı. "Böyle bir durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta durmasını sağlayan yalnızca savaşlar ve siyasi dengelerdi"⁴. Bu nedenle de savaşlardaki mağlubiyetler siyasi olduğu kadar, ekonomik anlamda da oldukça önemliydi ve bir an önce önlem alınması gerekiyordu.

I. Mahmud döneminde (1730–1754) bir Fransız subayı olan Comp de Bonneval'in⁵ öncülüğünde Üsküdar'da Topbaşı'nda "Humbarahane ve Hendesehane" adıyla 1734'de bir askeri okul açılır. Bu okul Batı teknik ve bilgilerinin ülkeye girişinde önemli bir kapı olur.

Padişah III. Mustafa devri (1757- 1774), askeri alandaki ıslahatların yoğunlaştığı bir dönemdir. 1773'de Haliç Hasköy'deki "Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn" açılır. O dönemde Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ve Fransız Baron de Tott'un çabalarıyla açılan bu okul, Çeşme deniz bozgunundan (1770) sonra deniz subayı ve mühendisleri yetiştirmek üzere, Batı'lı anlamda eğitim veren bir kurumdur.⁶

³ KAFADAR, Osman (1997), Age., s. 73.

⁴ ÜLKEN, H. Z. (2005), Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 8. basım, Ülken Yayınları, İstanbul, s. 24.

⁵ Bu devirde kralı 15. Lui ile anlaşılmadığı için Avusturya'ya oradan da Türkiye'ye sığınan ve aslen Fransız olup İspanya'daki muharebeler esnasında kendisine askeri bir şöhret temin eden Comte de Bonneval, İstanbul'a geldikten sonra Müslüman olup Ahmed Bonval Paşa adını almış, Avrupa tarzında Humbaracı kıtalarını ıslah etmekle görevlendirilmiştir. Bu yüzden de Humbaracı Ahmed Paşa adıyla ünlenmiştir. On dört yıl boyunca devlet hizmetinde gerek askerlik gerek siyaset sahasında büyük bir faaliyet gösteriyor. LEWIS, Bernard (1991), Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev., Metin Kıratlı, 4. Basım, Ankara, s. 48. A. Vandal, une Ambassade en Orient; KARAL, Enver Ziya (1940), Tanzimat, İstanbul Maarif Matbaası, ss. 20–21.

⁶ ERGİN, Osman (1977), Türkiye Maarif Tarihi, C 1/5, İstanbul, s. 61.

Bu arada Fransa'dan III. Mustafa'nın isteği üzerine, Fransız ilimler akademisi birkaç astronomi kitabı göndermiştir. Bunlar arasında Josephe Jerome Lalande'nin meşhur eseriyle Ziç'leri de vardır. Bundan başka III. Ahmet zamanında Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi vasıtasıyla yazma halinde İstanbul'a getirilen Dominique Cassini'nin Ziç'leri ancak yarım asır sonra kütüphane raflarından indirilerek Türkçeye tercüme ettirilmiştir. Kalfazade İsmail Çinârî nin tercüme ettiği bu eserde aynı zamanda bir logaritma cetveli de tercüme edilerek açıklamasıyla beraber bu kitabın başına konmuştur ki, bu Türkçe ilk logaritma cetvelidir.⁷

Sultan I. Abdülhamit devri'nde 1784 yılında yeniden düzenlenen bu okulda (Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn), Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın Fransa'dan getirttiği birçok askeri uzman hocalık yapar.⁸ Genel anlamda ele alınacak olursa, I. Abdülhamid Devri'de (1774–1789), askeri alanda yapılması düşünülen yenilik hareketleriyle geçmiştir.

Buna karşılık Batılılaşma ya da yenileşme girişimlerinin yalnızca orduda yapılan ıslahatlarla sınırlı kalmayıp diğer kurumlara da yansıdığı dönem, III. Selim Devri'ne (1789- 1807) denk gelir. Ordunun yenileştirilmesi fikrine önem veren Padişah III. Selim⁹ bunun yanı sıra ileri gelen devlet adamlarının görüşlerini alarak, onların devletin genel anlamda ıslahına dair düşüncelerine başvurur. Bu anlamda ıslahından ümit kesilen Yeniçeri Ocağı'nın yanında Avrupa usulüne göre eğitilmiş ve tehzatlandırılmış "Nizâm-ı Cedîd" (1793) ilan edilir. "...1794'de Levend'de büyük bir kışla inşa edildi... Nizâm-ı Cedîd askerine kırmızı ve mavi renkte, Avrupa kıyafetinden mülhem üniformalar giydirildi."¹⁰ Fransa'dan kalabalık bir gurup öğretmen subay ve mühendisler istendi. Böylece yeni eğitim anlayışımız Avrupaî bir tarzda ve özellikle de Fransa'nın eğitim anlayışının ağırlıkta olduğu temeller üzerine kurulmaktaydı.

III. Selim devrinde ilk defa 1792'de Avrupa'da daimi elçiliklerin bulunması, başta Londra olmak üzere Viyana, Berlin, Paris gibi Avrupa başkentlerinde görev yapan elçilerimizin de, Batılılaşma yönündeki değişimlere (askeri, sosyal ve kültürel) katkıları olmuştur.

⁷ ADIVAR, Abdülhak Adnan (1943), Osmanlı Türklerinde İlim, Maarif Matbaası, İstanbul, s. 179.

⁸ SOYSAL, İsmail (1987), Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789–1802), 2. Basım, Ankara, s. 54.

⁹ AKINCI, Gündüz (1973), Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071–1859), Ankara, s. 51.

¹⁰ ÖZTUNA, Yılmaz (1983), Büyük Türkiye Tarihi, C. 6–7, İstanbul, s. 390

III. Selim'in tahta çıktuktan kısa bir süre sonra Eyüp'teki Bahariye Sarayı'nda kurdurduğu ilk kara mühendishanesi olan "Mühendishâne-i Sultanî", daha sonra 1795'te Hasköy'de kurulan "Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn" ile birleştirildi.¹¹

Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn, ilk defa öğrencilerin, Batılı örnekleri gibi sıralara oturtan ve Türkiye'de Batılı bir dil öğretilen¹² kurumumuz olması açısından, eğitim tarihimizde önemli bir yere sahiptir. "Diğer taraftan bu okulda matematik ve geometri başta olmak üzere fizik, kozmografya, topografya, mekanik gibi müspet ilimlerin programlarında yeni bilgiler ile eski bilgiler birlikte bulunuyor ve hatta bazı hocalar derslerden bir kısmını eski usûle göre öğretiyordu."¹³

Bunun yanı sıra ilk defa yabancı bir dilde kitaplar yayınlanır. İlki 1793'te, ikincisi ise 1803'te basılan bu kitaplar Mahmud Raif Efendi ve Seyyid Mustafa Efendi tarafından, ülkede yapılan yenileşme hareketlerini Avrupa'ya anlatmak amacıyla kaleme alınmışlardır. 1768–1774 Osmanlı-Rus savaşının sonunda imzalanan Kaynarca anlaşmasının sonucuna göre İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ardından dünya devletleri arasında dördüncülüye düşen Osmanlı İmparatorluğu¹⁴ bundan sonra dış siyasetini Avrupa devletleri arasındaki dengeye dayandırmak zorunda kalacaktır. Bu ise siyasette olduğu kadar, eğitim ve kurumlarında da dışa bağımlılığın bir anlamda zorunlu olduğu anlamına gelir.

1789 Fransız ihtilalinin ardından memlekete gelen mültecilerin özellikle İstanbul'un sosyal ve kültürel yaşamına etkilerinin Avrupaî tarzda olması, aynı zamanda Osmanlı'da bir anlayış ve kültürel çatışmanın başlaması anlamına da gelir. Lale devriyle başlayan bu çatışma süreci, yapılan değişikliklerin, yenilikten ziyade Batılılaşma yönünde olduğunun da bir göstergesidir. Bu nedendir ki Lale devri ve Nizâm-ı Cedîd devri, sosyal ihtilal veya isyanlarla son bulmuştur.¹⁵

II. Mahmud devri (1808–1839) Batılılaşma sürecinde ayrı bir öneme sahiptir. Bu dönemde eğitim alanındaki oluşum ve değişiklikler hız kazanır. 1824'de çıkarılan bir fermanla ilköğretim yaygınlaştırılmış ve zorunlu hale getirilmiştir. Fermanda, çocukların dini bilgileri sıbyan mekteplerinde öğrenmeden

¹¹ KAFADAR, Osman (1997), Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, Vadi Yayınları, Ankara, s. 78. Ayrıca bkz. TURHAN, Mümtaz (2002), Age., ss. 151–152

¹² UNAT, Faik Reşit (1964), Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi bir Bakış, Ankara, s. 14.

¹³ KAFADAR, Osman (1997), Age., s. 78.

¹⁴ ÖZTUNA, Yılmaz (1983), Age., C. 6, s. 367

¹⁵ KAFADAR, Osman (1997), Age., ss. 79–80.

zanaata çırac olarak verilmemesi gerektiği ifade edilmekteydi. Bunun yanı sıra ilköğretimdeki tutumunun aksine II. Mahmud “yüksek öğretimde tamamen Batı tarzında yeni okulların kurulması faaliyetlerine önem verir.”¹⁶

1826 tarihi Osmanlı yönetimi ve halkı için önemli bir tarihtir. Sultan II. Mahmud “Nizâm-ı Cedîd” ordusu yerine kurduğu “Segbân-ı Cedid”in başarısızlıkla sonuçlanması üzerine “Eksinci Ocağı” adıyla modern bir ordu oluşturmak için girişimde bulunur (1825). Bunun üzerine ayaklanan Yeniçeri Ocağı’na karşı devlet adamları, ulema ve halkın katıldığı sosyal bir tepki gerçekleşir. Bunun sonucunda da Yeniçeri Ocağı kaldırılır (1826). Tarihte “Vaka-yı Hayriye” adıyla bilinen bu olaydan sonra artık Batılılaşma sürecinde yeni bir döneme girilir.

“Vaka-yı Hayriye”den sonra Tıbbiye’nin açılışında verdiği nutukta ilk defa bir Padişah olarak, Batı’nın model alındığını açıkça söyleyen II. Mahmud için artık girişeceği reformlara bir engel kalmamıştır.”¹⁷

1826 yılı sonlarında yeni bir ordu kuran II. Mahmut¹⁸, aynı zamanda ülkenin hekim ihtiyacını karşılamak amacıyla da “Tıbhâne-i Amire” (1827) ve “Cerrahâne-i Ma’mure” (1831) adlı tıp okullarını açar.¹⁹

Tıbhâne ve Cerrahane’nin kurulması medreselerdeki eski tıp öğretimine göre büyük bir yenilikti. Fakat bu öğretim kurumlarında dört yıl içinde bir yandan tabiat ilimleri, öte yandan “akaid-din” derslerinin okutulması modern bilgiye sahip iyi hekim yetişmesini imkânsız hale koyuyordu. Bunun için kısa zamanda bu yeni okulların yetmezliği anlaşılacak ikisinin birleştirilmesi suretiyle 1836’da “Tıbbiye” yüksek okulu kuruldu ve Otlakçı kışlası’ndan Galatasaray’a nakledildi. Okulu yeniden kurmak ve düzeltmek için Viyana Üniversitesi profesörlerinden Bernard getirildi. Bu yeni kurumun adı “Dar’ül Ulûm-u Hikemiye-i Osmâniye ve Mektebi Tıbbiye-i Adliye-i Şâhane” idi. Ders nazırı hekimbaşı Abdülhak Molla’ydı.

“Sözkonusu tıp okulları 1838’de Galatasaray’a nakledilerek birleştirilmiş ve Viyana’dan getirilen Profesör Bernard’ın idaresinde yeniden teşkilâtlandırılarak modern bir tıp fakültesi kurulmuştur. Fransızca öğretim yapan bu okulun kurulmasında ve geliştirilmesinde Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi’nin ve

¹⁶ KAFADAR, Osman (1997), Age., s. 81.

¹⁷ KAFADAR, Osman (1997), Age., s. 80.

¹⁸ “Asakir-i Mansûre-i Muhammediye” adıyla Yeniçeri Ocağı’nın yerine kurulan bu orduda, profesyonel askerlik kaldırılarak on iki yıl hizmet görecek askerlerin halktan toplanması öngörülmüştür.” (KAFADAR, Osman, Age., ss. 80–81)

¹⁹ ÜLKEN, H. Z. (2005), Age., 8. Basım, s. 29.

Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın önemli rolleri olmuştur. Dr. Bernard burada ilk defa olarak kadavra üzerinde uygulamaya dayanan tıp öğretimini başlatır.”²⁰

Görüleceği üzere Osmanlı Ülkesi yenilik adına bir şey yapacağı zaman yönünü Batı'ya dönmekte, örnek olarak Avrupa'nın kurumlarını aldığı gibi, yetişmiş eğitimci ve bilim adamlarını da getirtmektedir. Bunun sonucunda ortaya çıkan ise tam manasıyla 'bağımlılık' tır.

1789 Fransız İhtilali'nden sonra İstanbul'a gelen mültecilerin, özellikle buradaki azınlıkların sayısını artırmasına bağlı olarak kültür değişimleri önemli bir aşamaya girmiştir. Bunun yanı sıra askeri ve diğer kurumlarda eğitim vermek üzere getirilen ecnebi grupların üst düzeyde, yönetime tesir edecek konumda olmaları, Osmanlı kurumlarının yetersizliğini göstermesi yanında, değişimin yönünü de belirlemesi bakımından üzerinde durulması gereken değişimler olarak görülmelidir.

Ülke içinde kendi kuşağını oluşturan Batılılaşma süreci, Tıbbiyenin 1843'lerden itibaren verdiği ilk mezunlarıyla birlikte değişim seslerini daha da yükseltecek ve Tanzimat'a giden yol aralanacaktır. Aynı zamanda “Mekteb-i Ulûm-u Harbiye” (1834) nin siyasi alanda, “Mekteb-i Mülkiye”nin ise idari alanda aynı yönde yapmış olduğu tesirlerle Batılı anlayış daha da güçlenecektir.

1831 yılında Mektebi Ulum-u Harbiye'nin kurulması yönünde bazı düşünceler ortaya atılır. Hassa Müşiri Ahmed Fevzi Paşa'nın Selimiye'de ki Hassa Ordusu alaylarından seçerek oluşturduğu bölüklere “Sübyan Bölükleri” adını vermesi, Harbiye Mektebinin oluşması yönünde ilk çalışmayı temsil eder. Daha sonra Padişaha yakınlığıyla bilinen Namık Paşa gibi isimlerin tavsiyeleriyle yeni bir bina yapılmıştır.(1834). Maçka Kışlası tamir edilerek dört yüz talebeye eğitim verebilecek kapasitede iki büyük binanın yanı sıra cami, kütüphane, hamam, hastane, eczane gibi bölümler eklenmiştir. Bir kaç yıl boyunca hem askerlik hem öğrencilik yapan tabur halindeki bu düzenin değişmesi ve eğitim alanlar için “talebe” adının kullanılması ise 1837 yılına rastlamaktadır.²¹

“II. Mahmud devrinde askerî okullar yanında Medreselerden ayrı olarak ilk defa yeni sivil okullar da kurulur. Bu okulların açılmasında 1838'de teşekkül ettirilen “Meclis-i Umur-ı Nafia”nın rolü önemlidir. Memlekete faydalı ziraat, ticaret ve sanayi ile ilgili her türlü işlerin görüşüldüğü bu meclis, maarif işlerini de plânlayan bir lâyiha hazırlar. Bu lâyihada askerî amaçlarla da olsa, ilk defa ilk ve

²⁰ UNAT, Faik Reşit (1964), Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi bir Bakış, Ankara, s. 15; ÜLKEN, H. Z. (1979), Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 2. Basım, İstanbul, s. 27.

²¹ ERGİN, Osman (1940), Türkiye Maarif Tarihi, Osmanbey Matbaası, C. 2, İstanbul, ss. 298-300

ortaöğretimle, yükseköğretim arasındaki bağlantının lüzumu üzerinde durulur. Lâyhaya göre, ...Osmanlı Devleti'nde ziraat, ticaret ve sanayin yeni baştan diriltilmesi, ancak ve her şeyden evvel ilim ve maarifin tahsiline önem ve hız vermekle mümkündür. Bunun içinde mevcut mekteplere yeni bir düzen getirilmesi gerekmektedir.”²²

Bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için iki görüş ortaya çıkar. Bunlardan birincisi; mevcut sıbyan veya mahalle mekteplerindeki ilköğretimin yeniden düzenlenmesidir. Bunun için mekteplerdeki mevcut öğretmenler, müfettişler tarafından teftiş edilerek başarılı olanlar hocalıkta bırakılır. Okul çağına gelen çocukların okula yazılmalarının sağlanması gerekir ve de bu mekteplerde ferdi öğretimden vazgeçilip, sınıf usulünde dersler verilmelidir.

İkinci olarak; sıbyan mekteplerinin üzerinde yeni tip okulların açılmasıdır ki; orta öğretimin gerekliliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Yeni açılacak bu okullarda yükseköğretimi takip edebilmeleri için öğrencilere Türkçe, yazı, lügat, ahlâk ve kompozisyon zorunlu olarak verilmelidir görüşü ağırlık kazanır.

“Meclis-i Umur-ı Nafia'nın hazırladığı bu Lâyiha, “Dar-ı Şûra-yı Bâb-ı Ali” ve “Meclis-i Ahkâm-ı Adliye”de görüşülerek yeni tip okulların açılmasına karar verilir.”²³ Padişah II. Mahmut tarafından “Rüşdiyye” adı verilen bu okulların kuruluşlarını gerçekleştirmek ve idaresini sağlamak üzere “Mekâtib-i Rüşdiyye Nezâreti” kurulur (5 Şubat 1839). Nazırlığına ise İmamzâde Esat Efendi tayin edilir. Böylece 1826 yılında Sıbyan Mekteplerinin teşkilâtlandırılması amacıyla kurulan “Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti”nin yanında ikinci bir nezâret daha kurulmuş olur. Bu gelişmeler 1857 de kurulacak olan “Eğitim Bakanlığı”nın yolunu açması bakımından dönemi içerisinde oldukça önemlidir.

Tanzimat Dönemi ve Sonrası

Ülkemizin bugün içinde bulunduğu durumların şekillendiği dönem olarak bilinen Tanzimat dönemi, eğitim açısından da titizlikle incelenmesi gereken bir dönem olarak yer alır. Çağdaş Türkiye'nin eğitim kurumlarının oluşmasında ve Atatürk'ün muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak için yaptığı birçok yeniliğin temeli bu döneme uzanmaktadır.

Tanzimat döneminde özellikle eğitim alanında yapılan yeniliklerin eleştirildiği noktalardan bir tanesi; eski eğitim sistemleri ve kurumları yıkılmadan yeni uygulamaların yapıldığı ve dolayısıyla başarı sağlanamadığı yönündedir. Oysa

²² KAFADAR, Osman, Age., s. 83.

²³ KAFADAR, Osman, Age., s. 84.

bu eleştirinin çok da doğru olmadığı bugün bilinen bir gerçektir. Asıl mesele, Osman Ergin'e göre; "1254 (1838)'de sivil mekteplerle ilk defa uğraşılmaya başlandığı sırada bunlar, Sıbyan, Rüşdiye ve Darülfünun adlarıyla üç dereceye ayrılmıştı. Fakat bunların açılışında bu sıra gözetilmiyordu. Meselâ Sıbyan mektepleri denilen ana mekteplerine el sürülmeden Rüşdiye adı verilen ilk mekteplerle uğraşılıyor; bunlar iyi bir hale konulmadan orta tahsili verecek olan idadilerle liselerin açılmasına çalışılıyordu ve daha garibi; değil lise hatta orta mektep açılmadan ve lüzumu kadar talebe yetiştirilmeden Darülfünun adı altında en yüksek bir tahsil müessesesinin kurulmasına ve bunun için de bir bina yapılmasına başlanıyordu."²⁴

Şu halde, "eğer yeni, her cihetle üstünlüğünü cidden gösterebilecek şekilde kurulmuş ve işlemeye başlamış ise, eski kendisi için mukadder olan âkıbetle er geç karşılaşacaktır. Onun için Tanzimat'ta yapılan ıslahatın gelişmemesi, bilhassa maarifin istenilen şekilde inkişaf edememesi, bazı sathî görüşlülerin zannettikleri gibi, medreselerin kapatılmamasından ileri gelmiyordu. Bunun sebebi... Mekteplerin, kendilerinden beklenileni henüz verememeleriydi; başka bir ifade ile mektep, medreseye olan üstünlüğünü henüz gösteremiyordu."²⁵

Bununla birlikte kız talebeler, Tanzimat Devri'ne gelinceye kadar oldukça az sayıda olmak üzere erkeklerle birlikte sıbyan mekteplerine devam etmekte idiler. Tanzimat Devrinde açılan Kız Rüştiyeleri'yle (1858), Darülmualimat (1870) ve Kız Sanayi Mekteplerinin, kız öğrencilerin okumaları bakımından önemli kurumlar olduklarını söylemek yerinde olur.

Turhan'a göre Tanzimat döneminde eğitim, kurumlarıyla birlikte önemli bir değişimin habercisidir: "Garplılışmanın yegâne ve hakikî vasıtası olan maarif sahasındaki nispi inkişaf bariz bir şekilde kendisini göstermektedir. Bu, devrin lehine kaydedilmesi icab eden ilk mühim fark olmak üzere belirtmeye değer."²⁶

Tanzimat'la başlayan dönemin ardından meydana gelen değişimlerde Mehmed Said Paşa'nın (1838–1914) önemli rolü olduğunu söylemek gerekir. 1879 yılında sadrazam olan bu zat, başta eğitim sorunları olmak üzere Padişah'a bir risale arz eder. Eğitimi ve adaleti bir devleti ayakta tutan en önemli şart olarak zikreden Said Paşa, devletin içinde bulunduğu sorunların çözümü için; "ilk olarak ve öncelikle halk eğitimini geliştirecek ciddi ve güçlü bir çaba harcanmalıdır. Halk eğitimi yaygınlaşmadığı sürece İmparatorluğun dâhili ve harici işlerini makul

²⁴ ERGİN, Osman (1940), Age., s.355.

²⁵ TURHAN, Mümtaz (2002), Age., s. 177.

²⁶ TURHAN, Mümtaz (2002), Age., s. 176.

biçimde idare etmeye muktedir hiçbir yönetici çıkmaz. Ayrıca kamu yasalarını adaletli biçimde idare edecek hiçbir hâkim, orduyu yetkin biçimde yönetecek hiçbir kumandan ve ekonomik ilkelere uygun olarak gelir kaynaklarını yönetip arttıracak hiçbir mali uzman da olamaz. Halkın zenginliğine ve refahına hizmet eden bu kurumların ve faaliyetlerin hiç biri eğitim yaygınlaştırılmadığı sürece hayata geçirilemez...’’²⁷

Modern anlamda ilköğretim, 1847’de ilk olarak İstanbul’da açılan Rüştiyelerde verilmekteydi. İlk öğretmen okulu 1848’de açılmıştı. Sonraki dönemlerde II. Abdülhamit’in eğitime verdiği önem sayesinde özellikle yüksek eğitim kurumlarının kurulması yönünde önemli gelişmeler kaydedildi. 1859 yılında kamu hizmetinde görev yapacak personelin yetiştirilmesi için açılan Mülkiye, 1877’de yeniden düzenlendi. Müfredat programları modern anlamda yeniden ele alındı. Taşradan gelen öğrenciler için yatılı okullar açılarak eğitim görmeleri sağlandı. 1875 yılından sonra askeri rüştiyeler, üniversite ve askeri liselere öğrenci yetiştirmek amacıyla kuruldu. Savaşlarda yetim kalan Müslüman kız ve erkek çocukların yanı sıra, yoksul öğrencilerin de eğitim almalarını sağlamak amacıyla Beyazıt’ta Valide Emetullah kadın mektebi (1865)’nin açılmasının ardından, kısa sürede ilgi artmış ve 1872 yılında Darüşşafaka adı altında yeni bir binada eğitime başlanmıştır. Darüşşafaka’nın eğitim tarihimizdeki bir diğer önemi ise; milli bir davayla kurulmuş olmasıdır. Sivil Türk muallimlerin yetersiz olması sebebiyle uzun yıllar asker muallimler burada ücretsiz ders vermişlerdir. Türkçe ders kitaplarının yetersiz olması sebebiyle çeviriler yapılmış, ders kitapları hazırlanarak bu mektepte okutulmuştur. Bu okuldan mezun olanlar da asker muallimlerin gelenek haline getirdiği ücretsiz ders verme uygulamasını devam ettirmişler, böylece ilk defa bir cemiyet okul açarak bunda muvaffak olmuştur.²⁸

Tanzimat dönemi anlayışına uygun olarak, eğitim alanındaki bütün reformların amacı, Osmanlı İmparatorluğu’nun geri kalmışlığına çözüm bulunması ve yeni dünya düzeni içinde kendisine yer edinmesi yönündedir. Bu nedenle Batı’da olan bütün kurumlar örnek alınarak ülkede oluşturulan her kurumla, aynı zamanda yeni bir anlayış ve bu anlayış doğrultusunda da yeni bir kültür oluşturma çabaları görülür. Bu amaçla açılan kurumlardan biri şüphesiz Sanayi Nefise Mektebi (1883) dir. Osman Hamdi Bey ve dönemin ticaret bakanı olan Raif Paşa’nın gayretleriyle açılan bu okul önceleri Ticaret Bakanlığına bağlıdır.

²⁷ LEWIS, Bernard (2008), Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev. Boğaç Babür TURNA, Arkadaş Yay., 3. Baskı, Ankara, s. 244.

²⁸ ERGİN, Osman (1940), Age., s. 409.

Müdürlüğüne ise 1882 tarihinde Osman Hamdi Bey getirildi.²⁹ Mektebin resmi açılış tarihi olan 1883 yılında toplam yirmi kadar öğrenci öğrenime başlamıştı. Başlangıçta sadece erkek öğrencilerin alındığı Sanayi Nefise Mektebi Âlisi'nde Oskan Yervant Efendi, heykel atölyesinin hocalığını yapmasının yanı sıra, müdür yardımcısı olarak işleri fiilen yürütmekteydi. Salvatore Valeri yağlı boya öğretimini verirken, Warnia Zarzecki desen hocalığı yapmaktaydı.³⁰

“Bir Türk üniversitesinin kurulması ise bunların içinde en etkileyici olandı. Bu proje ilk defa 1845'te resmen gündeme gelmiş, pek çok zorlukla karşılaşmış ve birçok kez güya açılışı yapılmıştı. Ancak 1900 yılı Ağustosuna gelindiğinde ve çok uzun hazırlıklar sonunda daha sonra İstanbul Üniversitesi olan Darülfünun kapılarını açtı.”³¹

Mekteb-i Osmânî (1857–1864)

Bu arada Mısır'ın, askeri alandaki başarılarının ardından eğitim alanında da yeni girişimlerde bulunması dikkat çekicidir. Öyle ki; tabisi bulunduğu Osmanlı İmparatorluğunun yapmaya cesaret edemediği birçok yeniliği kendi bünyesinde çözümlenmiş ve başarıyla uygulamıştır. Bunlardan bir tanesi de eğitim alanında olup, Paris'te 1826 yılında “Ecole Egyptienne”in açılması olayıdır. Bu nedenle Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın bu okula öğrenim için gönderdiği öğrenciler, yurt dışına gönderilen ilk öğrencilerdir. Osmanlı devleti ise 1830 yılından itibaren yurt dışına öğrenci göndermeye başlamıştır. 1847 yılından itibaren artan bir ilgiyle yurt dışına öğrenci gönderilmesine önem verilmiştir. Bu mektebin 1849 yılında kapanmasından sekiz yıl sonra 1857 de bu sefer Osmanlı Hükümeti'nin açmış olduğu “Mekteb-i Osmanî”yi (1857–1864)görürüz.

Milliyetler ve dini ayrımlar gözetilmeksizin sadece 1839–1876 yılları arasında Fransa'ya gönderilen öğrencilerin 171 (%71)'i Müslüman, 73 (%29)'ü ise gayrimüslimlerden seçilerek gönderilmişlerdir. Islahat Fermanı'nın (1856) ardından gönderilen öğrencilerin sayısı giderek artmıştır. Bunun yanı sıra Fransa'ya döküm sanatı, süsleme sanatları, marangozluk, demircilik, gravür, terzilik, saraçlık, makine gibi mesleklerin öğrenilmesi amacıyla yine çıraklar gönderilmiştir.

²⁹ EDHEM, Halil (1970), Elvahi Nakşiye Koleksiyonu, 1. Baskı, Milliyet yayınları, s. 38.

³⁰ TANSUĞ, Sezer (1993), Çağdaş Türk Sanatı, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 104.

³¹ LEWIS, Bernard (2008), Age., s. 247.

“Fransa’da tahsil görenlerden bir kısım iyi yetişmiş öğrenciler memleketeye dönüşlerinde önemli vazifelere getirilmişler ve bazı sahalarda öncü olmuşlardır. Bunlardan şair, edip, gazeteci İbrahim Şinasi Türk Fikir hayatı ve edebiyatı alanında yenilik hareketlerinin en ileri gelen isimlerinden biridir. Ferik Mazhar Paşa’nın teşrih, Mirliva Nuri Kenan ve Fevzi Paşa’ların dâhili hastalıklar, Şakir Paşa’nın fizyoloji, Miralay İbrahim Yusuf (Şevki) Bey’in sinir hastalıkları ve daha birçok doktorun çeşitli sahalarda kuruculuk derecesinde ilmî hizmetleri vardır. Plastik sanatların memleketimize girişinde de Fransa’ya gönderilen öğrencilerin yeri büyüktür. Ferik Ressam İbrahim Efendi, Hüsnü Yusuf, Sanayi-i Nefise Mektebi’nin kurucusu ve ilk müze müdürümüz Osman Hamdi, 1874’te ilk resim sergisini Darülfünûn binasında açarak bu sanatın halk tabakalarına yayılmasını sağlayan Şeker Ahmed Paşa gibi ressamlar resim sanatında Batı tekniğinin memleketimizdeki ilk temsilcileridirler.”³²

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Abdülhak Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943 (Bu Kitabın Fransızcası: Dr. Adnan Adıvar (Abdülhak Adnan), La Science Chez les Turcs Ottomans, Paris, Lib. Orientale, Maison-neuve, 1939)
- AKYÜZ, Yahya, Başlangıçtan 2001’e Türk Eğitim Tarihi, 8.Baskı, Alfa Yay., İstanbul, 2001
- AKINCI, Gündüz, Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071–1859), Ankara, 1973
- BERKES, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, YKY., 4.B, İstanbul, 2003
- CEZAR, Mustafa, Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Yay., İstanbul, 1971
- EDHEM, Halil, Elvahı Nakşiye Koleksiyonu, 1. Baskı, Milliyet yayınları, 1970
- ERGİN, Osman, Türkiye Maarif Tarihi, C 1/5, İstanbul, 1977
- ERGİN, Osman, Türkiye Maarif Tarihi, Cilt 2, İstanbul, 1940
- İMBERT, Paul, Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri Türkiye’nin Meseleleri, Çev. Adnan CEMGİL, Havas Yayınları, İstanbul, 1981
- KAFADAR, Osman, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, Vadi Yayınları, Ankara, 1997

³² ŞİŞMAN, Adnan (2004), Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839–1876), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 86–87.

- LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, İngilizceden Çev. Boğaç Babür
TURNA, Arkadaş Yay., 3.B., Ankara, 2008
- MERTER, Feridun, "Eğitim Reformlarımız ve Sosyal Değişme", Eğitim, Yeni
Türkiye, C.7, Ankara, 1996
- ORTAYLI, İlber, Tarihimiz ve Biz, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008
- ORTAYLI, İlber, Batılılaşma yolunda, Merkez Kitapçılık, İstanbul, 2007
- ORTAYLI, İlber, "Maarifin Son 150 Yıldaki Serencamı", Eğitim, Yeni Türkiye,
C.7, Ankara, 1996
- SOYSAL, İsmail, Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789–
1802), 2. Basım, Ankara, 1987
- ŞİŞMAN, Adnan, Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı
Öğrencileri (1839–1876), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004
- TANSUĞ, Sezer, Çağdaş Türk Sanatı, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul,
1993
- TAYAN, Turhan, "Milli Eğitimde Reform", Eğitim, Yeni Türkiye, C.7, Ankara,
1996
- TOPTAN, Köksal, "Türk Milli Eğitimi ve Geleceği", Eğitim, Yeni Türkiye, C.7,
Ankara, 1996
- UNAT, Faik Reşit, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi bir Bakış,
Ankara, 1964
- ÜLKEN, H. Z., Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 2. Basım, İstanbul, 1979
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi", 8.Basım, Ülken
Yayınları, İstanbul, 2005